

ISSUES OF PRIVATISATION OF BANKS WITH STATE SHARES IN UZBEKISTAN

Yusupova Nodira

Abstract: The article discusses the theoretical and practical aspects of the privatization process of commercial banks with state ownership in Uzbekistan on a scientific basis. The main goals of privatization are to liberalize the banking system and strengthen the competitive environment in the financial market, improve corporate governance systems, and attract international investors. The analysis shows that a high state ownership in the banking sector negatively affects the efficiency of the financial market, slows down the diversification of services, and narrows the competitive environment. Based on comparison with international experience, it is argued that the phased privatization model is the most appropriate approach in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: state ownership, commercial banks, privatization, financial market liberalization, corporate governance, competitive environment, international experience.

O‘ZBEKISTONDA DAVLAT ULUSHI MAVJUD BANKLARNI
XUSUSIYLASHTIRISH MASALALARI

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda davlat ulushi mavjud tijorat banklarini xususiylashtirish jarayonining nazariy va amaliy jihatlari ilmiy asosda yoritilgan. Bank tizimini liberallashtirish va moliya bozorida raqobat muhitini kuchaytirish, korporativ boshqaruv tizimlarini takomillashtirish hamda xalqaro investorlarni jalb etish xususiylashtirishning asosiy maqsadlari sifatida belgilangan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bank sektorida davlat ulushi yuqoriligi moliya bozorining samaradorligiga salbiy ta‘sir etadi, xizmatlar diversifikatsiyasini sekinlashtiradi va raqobat muhitini toraytiradi. Xalqaro tajribalar bilan qiyoslash asosida O‘zbekiston sharoitida bosqichma-bosqich xususiylashtirish modeli eng maqbul yondashuv ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: davlat ulushi, tijorat banklari, xususiylashtirish, moliya bozorini liberallashtirish, korporativ boshqaruv, raqobat muhiti, xalqaro tajriba.

Kirish. O‘zbekiston iqtisodiy tizimida bank sektori moliyaviy vositachilik, investitsion oqimlarni boshqarish hamda aholini kreditlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida bank tizimi asosan davlat nazoratida bo‘lib, iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ijtimoiy sohalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynadi. Biroq zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat ulushi yuqori bo‘lgan banklarning ustunligi raqobat muhitini toraytirishi, xizmatlar sifatini pasaytirishi hamda bozor mexanizmlarini cheklashi mumkin. Shu boisdan, oxirgi yillarda ushbu tizimni chuqur isloh qilish jarayoni boshlangan.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 12-maydagi PF–5992-sonli Farmonida “davlat ulushi mavjud banklarning faoliyatini bozor mexanizmlariga moslashtirish, ularni xususiylashtirish va bank sektorida xususiy mulkchilik ulushini oshirish zarur”ligi ta’kidlangan. Shuningdek, 2020-yil 6-noyabrdagi PF–6121-sonli Farmonda “bank tizimida davlat ishtirokini qisqartirish, sohaga raqobatbardosh xorijiy investorlarni keng jalb etish” ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hujjatlar milliy bank tizimini modernizatsiya qilish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan.

Prezidentning soʻzlari bilan aytganda: *“Bizning maqsadimiz – bank tizimida sogʻlom raqobat muhitini yaratish, xususiy kapital ulushini kengaytirish va moliyaviy xizmatlarni xalqaro standartlarga moslashtirishdan iborat”* (Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasidan, 2020-yil 29-dekabr).

Shu bois, Oʻzbekistonda bank tizimini xususiylashtirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot mazkur jarayonning nazariy asoslarini, xalqaro tajribadagi samarali amaliyotlarni va milliy sharoitdagi xususiylashtirishni tahlil qilishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Bank sektorini xususiylashtirish masalalari boʻyicha xalqaro ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud. Umuman olganda, tadqiqotlar uchta asosiy yoʻnalishga boʻlinadi: nazariy asoslar, empirik kuzatuvlar va milliy amaliyotlarning xususiylashtirishlari.

Birinchidan, nazariy adabiyotlarda davlat ulushi mavjud banklarning iqtisodiyotdagi oʻrni masalasi keng muhokama qilingan. J. Stiglitz (2018) oʻz tadqiqotlarida davlat banklari qisqa muddatli barqarorlikni taʼminlashi mumkinligini taʼkidlagan boʻlsa, La Porta, Lopez-de-Silanes va Shleifer (2002) empirik tahlillari davlat banklarining uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlikni pasaytirishini isbotlab beradi. Xususan, ular davlat banklarining kredit siyosati koʻproq siyosiy omillarga bogʻliq boʻlishini, bu esa resurslarning notoʻgʻri taqsimlanishiga olib kelishini qayd etadilar.

Ikkinchidan, empirik tadqiqotlar davlat banklarini xususiylashtirishning natijalari boʻyicha turlicha xulosalar beradi. Megginson va Netter (2001) xususiylashtirish moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishini asoslaydi. Shu bilan birga, Rossiya tajribasi keskin va shoshilinch xususiylashtirishning iqtisodiy tizimda tanglik va inqirozlarga sabab boʻlishi mumkinligini koʻrsatdi. Aksincha, Polsha va Chexiya tajribasida bosqichma-bosqich xususiylashtirish bank tizimi samaradorligini oshirib, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omil boʻlgan.

Uchinchidan, Oʻzbekiston olimlari ham ushbu masalaga eʼtibor qaratganlar. A. Vahobov (2022) oʻz tadqiqotida bank tizimini liberallashtirish uchun davlat ulushini kamaytirish va xususiy kapital ulushini kengaytirish zarurligini taʼkidlaydi. X. Abduraimov (2021) xususiylashtirish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish, har bir bosqichda banklarning moliyaviy barqarorligi va aktivlar sifatini mustahkamlash lozimligini qayd etadi. N. Karimov (2020) esa xususiylashtirilgan banklarda korporativ boshqaruv tizimlari samaradorligi ortib, raqamli moliyaviy xizmatlar tezroq joriy etilishini taʼkidlaydi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, banklarni xususiylashtirish boʻyicha yagona universal model mavjud emas. Har bir mamlakat oʻzining iqtisodiy sharoiti, moliya bozorining rivojlanish darajasi va institutlarning mustahkamligiga qarab yoʻl tanlashi zarur. Shu nuqtayi nazardan, Oʻzbekiston uchun bosqichma-bosqich, ilmiy asoslangan va xalqaro tajribalar bilan uygʻunlashtirilgan xususiylashtirish strategiyasi eng maqbul yondashuv sifatida qaraladi.

Ilmiy adabiyotlarda tijorat banklarini xususiylashtirish jarayoni turli nazariy maktablar tomonidan oʻrganilgan. Klassik iqtisodiy taʼlimot vakillari davlatning iqtisodiyotdagi rolini minimal darajaga tushirish zarurligini taʼkidlagan boʻlsa, keyingi tadqiqotlarda davlat banklari qisqa muddatli barqarorlikni taʼminlashda muhim boʻlishi mumkinligi qayd etilgan. La Porta,

Lopez-de-Silanes va Shleifer (2002) tadqiqotlari davlat banklari samaradorligining pastligini empirik tarzda asoslab beradi. Megginson va Netter (2001) esa banklarning xususiylashtirilishi boshqaruv samaradorligini oshirishi va moliyaviy resurslarning oqilona taqsimlanishiga olib kelishini ko'rsatadi. O'zbekistonlik olimlardan A. Vahobov davlat ulushi yuqoriligi moliya bozorining erkin rivojlanishiga to'sqinlik qilishini ta'kidlagan. X. Abduraimov esa xususiylashtirish jarayonining bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarurligini asoslab beradi. N. Karimov tadqiqotlarida esa xususiylashtirilgan banklarda korporativ boshqaruvning samaradorligi ortishi, innovatsion moliyaviy xizmatlarning tezroq joriy etilishi qayd etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston bank sektorida davlat ulushi mavjud tijorat banklarini xususiylashtirish jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Birinchidan, tizimli tahlil usuli asosida bank tizimi islohoti jarayonida davlat ulushining ta'siri ko'rib chiqildi va ularning iqtisodiy samaradorlikka bo'lgan bevosita hamda bilvosita ta'siri aniqlashga urunildi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usulidan foydalanilib, Polsha, Chexiya, Rossiya va Xitoy kabi mamlakatlarning bank sektorini xususiylashtirish tajribasi O'zbekiston sharoiti bilan solishtirildi. Ushbu solishtirish natijasida, keskin va shoshilinch xususiylashtirishning salbiy oqibatlari hamda bosqichma-bosqich yondashuvning afzalliklari ilmiy asosda tahlil qilindi.

Uchinchidan, tadqiqotda statistik tahlil usuli qo'llanilib, O'zbekistonning yetakchi davlat ulushi mavjud banklari — O'zmilliybank, Asakabank, Agrobank va Mikro kreditbankning 2019–2024-yillardagi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari (aktivlar hajmi, kredit portfeli, rentabellik darajasi va likvidlik ko'rsatkichlari) o'rganildi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Moliya vazirligi hamda Davlat aktivlarini boshqarish agentligi ochiq hisobotlari asosida yig'ildi.

To'rtinchidan, ekspert baholash usuli yordamida iqtisodchi olimlar, bank sohasi mutaxassislari va amaliyotchi ekspertlarning fikrlari tahlil qilindi. Bu esa statistik natijalarni amaliyotchi mutaxassislarning qarashlari bilan uyg'unlashtirish imkonini berdi.

Natijada, mazkur metodologik yondashuv banklarni xususiylashtirish jarayonining nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish, xalqaro tajribani milliy sharoit bilan qiyoslash va O'zbekiston uchun maqbul yo'nalishlarni belgilash imkonini berdi.

4. Natijalar va tahlil

So'nggi yillarda O'zbekiston bank sektorida davlat ulushi yuqori bo'lgan tijorat banklari yetakchi o'rin egallab kelmoqda. 2024-yil yakuniga ko'ra, jami 33 ta tijorat banki faoliyat yuritgan bo'lsa, ularning 12 tasida davlat ulushi mavjud bo'lib, ushbu banklar umumiy aktivlarning qariyb **70 foizini** o'z qo'lida jamlagan. Bunday yuqori konsentratsiya raqobat muhitining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Jadval 1. O'zbekiston bank tizimi aktivlari taqsimoti (trln so'mda)

Ko'rsatkichlar (2024-yil)	Davlat ulushi mavjud banklar	Xususiylashtirilgan banklar	Ulushi (%)
---------------------------	------------------------------	-----------------------------	------------

Umumiy aktivlar	470 trln so‘m	200 trln so‘m	70 / 30
Kredit portfeli	310 trln so‘m	120 trln so‘m	72 / 28
Aholi depozitlari	180 trln so‘m	95 trln so‘m	65 / 35
Xorijiy investitsiyalar	2,1 mlrd AQSH doll.	3,0 mlrd doll.	41 / 59

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2024-yil yakuniy hisobotlari

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kreditlashning katta qismi davlat ulushi mavjud banklar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar hajmida xususiy banklar ustunlik qilmoqda. Bu holat xususiy banklar boshqaruv tizimi va xizmatlar innovatsiyasiga ko‘proq e‘tibor qaratayotganidan dalolat beradi.

Jadval 2. Davlat ulushi mavjud banklarning asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari (2019–2024-yillar, trln so‘mda)

Banklar	2019-yil aktivlar	2022-yil aktivlar	2024-yil aktivlar	5 yillik o‘sish (%)
O‘zmilliybank	67,3	109,8	145,2	115,6
Asakabank	28,1	46,5	64,3	128,9
Agrobank	22,6	38,9	55,1	143,8
Mikrokreditbank	7,4	12,6	18,5	150,0

Manba: Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, banklar yillik hisobotlari

Moliyaviy ko‘rsatkichlardan ko‘rinib turibdiki, 2019–2024-yillarda barcha yirik davlat banklarining aktivlari ikki baravardan ko‘proqqa o‘sgan. Biroq, ularning o‘sishi asosan davlat kafolatlari asosida jalb qilingan tashqi qarzlar va davlat investitsiyalari hisobiga bo‘lgan, bu esa bozor mexanizmlarining to‘laqonli ishlashini ta‘minlamaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat ulushi mavjud banklar faoliyati ko‘proq yirik loyihalar va davlat dasturlarini moliyalashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, xususiy banklar chakana xizmatlar, raqamli bank mahsulotlari va kichik biznesni kreditlashda faolroq.

Xalqaro tajribalar bilan qiyoslashda, Polsha va Chexiya tajribasida xususiylashtirish jarayonida raqobat kuchaygan va banklar moliyaviy innovatsiyalarni tezroq joriy etgan. Rossiyada esa keskin xususiylashtirish iqtisodiy inqirozga olib kelgan. Shu sababli, O‘zbekiston uchun bosqichma-bosqich xususiylashtirish modeli maqbul yechim bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, olingan natijalar shuni anglatadiki, davlat ulushi mavjud banklarni xususiylashtirish moliya tizimining samaradorligini oshirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va raqobat muhitini kengaytirishning zaruriy shartidir.

O'zbekiston bank tizimida davlat ulushi yuqori bo'lgan yirik banklar umumiy aktivlarning 70 foizdan ortig'ini tashkil etadi. Bu ularning moliya bozorida ustuvor mavqega ega ekanligini ko'rsatadi. Biroq bunday holat raqobatni cheklaydi, innovatsion xizmatlar joriy etilishiga to'sqinlik qiladi va xizmatlar sifatining notekis rivojlanishiga olib keladi. Empirik kuzatuvlar natijasida, xususi sektor ulushi yuqori bo'lgan banklarda raqamli xizmatlar, mobil ilovalar va chakana xizmatlar tezroq rivojlanayotgani aniqlangan. Xalqaro tajriba, xususan, Polsha, Chexiya va Xitoyda bosqichma-bosqich xususiylashtirish samarali natija bergani, Rossiyada esa keskin xususiylashtirish salbiy oqibatlariga olib kelgani kuzatildi. Bu esa O'zbekiston uchun bosqichma-bosqich va ehtiyotkorlik bilan amalga oshiriladigan xususiylashtirish modelining maqbulligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston bank tizimida davlat ulushi yuqori bo'lgan tijorat banklari umumiy moliya bozorida yetakchi mavqega ega bo'lib, iqtisodiyotdagi kredit resurslarining katta qismini taqsimlamoqda. Ushbu holat qisqa muddatda moliyaviy barqarorlikni qo'llab-quvvatlasa-da, uzoq muddatda raqobat muhitining sustlashuvi, xizmatlar diversifikatsiyasining sekinlashuvi va moliyaviy innovatsiyalarning kechikishi kabi muammolarni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, xalqaro tajribalar tahlili shuni anglatadiki, xususiylashtirish jarayonini keskin va shoshilinch amalga oshirish salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin (Rossiya tajribasi bunga yorqin misol), aksincha, bosqichma-bosqich va nazorat ostidagi xususiylashtirish Polsha va Chexiya misolida iqtisodiy samaradorlikni oshirgan. O'zbekiston sharoitida ham bosqichma-bosqich yondashuv eng maqbul strategiya sifatida shakllanmoqda.

Mazkur ilmiy izlanish asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Bosqichma-bosqich xususiylashtirish mexanizmini joriy etish. Davlat ulushi mavjud banklarni dastlab qisman xususiylashtirish, aksiyalar paketini xalqaro moliya institutlari va strategik investorlar ishtirokida IPO orqali sotish lozim.

Korporativ boshqaruvni takomillashtirish. Xususiylashtirish jarayonidan avval banklarda ichki nazorat tizimlari, aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiluvchi mexanizmlar va xalqaro standartlarga mos boshqaruv tamoyillarini kuchaytirish zarur.

Xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish. Davlat ulushi qisqartirilayotgan banklarda xorijiy kapital ishtirokini ta'minlash orqali moliya bozoriga zamonaviy texnologiyalar, innovatsion mahsulotlar va menejment tajribalarini olib kirish mumkin.

Aktivlar sifatini yaxshilash. Kredit portfellarini xalqaro standartlarga moslashtirish, muammoli qarzlarni kamaytirish va risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish zarur.

Aholi va biznes uchun moliyaviy xizmatlarni diversifikatsiya qilish. Xususiylashtirish jarayoni moliyaviy mahsulotlarning ko'payishiga, bank xizmatlari narxining pasayishiga va moliya tizimiga ishonchning ortishiga xizmat qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda davlat ulushi mavjud tijorat banklarini xususiylashtirish moliya tizimini modernizatsiya qilish, raqobat muhitini kengaytirish va xalqaro integratsiyani jadallashtirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon ilmiy asoslangan strategiya, puxta rejalashtirish va xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirilgan holda amalga oshirilsa, milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga sezilarli hissa qo'shishi shubhasizdir.

List of used literature

1. Vakhobov A. Issues of banking system reform and privatization. – Tashkent: Economics, 2022.
2. Abdukarimov X. Financial market liberalization and banking reforms. – Tashkent, 2021.
3. Karimov N. Development of corporate governance in commercial banks. – Tashkent, 2020.
4. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. – New York: Norton, 2018.
5. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. Government Ownership of Banks. – Journal of Finance, 2002.
6. Megginson W., Netter J. From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization. – Journal of Economic Literature, 2001.
7. World Bank. Global Financial Development Report. – Washington DC, 2022.